

УКРАСЯВАНЕТО НА СВЕТИ МОЩИ С ТЕКСТИЛНИ МАТЕРИАЛИ, ОТРАЗЕНО В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ XIII–XV ВЕК

Иван ЧОКОЕВ (Велико Търново)

Мощите, като костни или мумифицирани, нетленни останки на хора, обявени за светци, са били винаги обект на особена почит сред християнските общности. Съхранявани са на определени места в църквите: целите тела — в скъпи ковчези, често със сребърни обкови, а отделните кости или частици — в специални кутии. Костиците са обвивани в скъпи тъкани, а и самите ковчезета са били облицовани в луксозен текстил. Този стил на съхранение е бил разпространен и в католическата църква, поради което на Запад има запазени различни ценни средновековни тъкани. Днес те привличат вниманието както на широката публика, така и на специалистите, занимаващи се с историята на текстила¹.

Разказите за чудесата на светците и техните мощи непрестанно са занимавали умовете на средновековните хора. Съответно в изискана литературна форма даровитите църковни книжовници са описвали живота и делата на жени и мъже, за които се е смятало, че са вместилища на Божията благодат. В тези жития, похвали, разкази за пренасяне на мощи днес се откриват и немалко подробности от средновековните порядки, в частност за материалното обгрижване на съхранените останки от светците.

Още първите владетели на възобновеното българско царство, точно в духа на универсализма, т.е. надетничността, на християнската религия, започват да събират мощи от различните краища на Балканите. Цар Асен I пренася в новата столица Търново нетленните останки на св. Иван Рилски, цар Калоян — мощите на светците Иларион Мъгленски, Филотея, Йоан Поливотски, Михаил Воин (Михаил от Пютука). Няколко десетилетия по-късно, при цар Иван Асен II, Търново става дом на св. Параскева

¹ Muthesius, A. Byzantine Silk Weaving (ad 400 to ad 1200). Vienna, 1997, 119–162.

Епиватска, която остава в историята като Петка Търновска или Българска². Тук — в българската столица, от тях се очаква „... утвърждение на нашето благочестиво царство“, както се е изразил Патриарх Евтимий в Пространното житие на Иван Рилски³. Самите мощи са били обект на специално внимание, което откриваме обобщено в думите на Патриарх Евтимий за св. Петка в нейното Пространно житие — „... царете досто-честно те украсиха“⁴ или в Похвалното слово за Михаил Воин — „... след като го натъкми великолепно, положи го в голямата патриаршеска църква.“⁵ В какво се е изразявало това натъкмяване?

Първото, към което обикновено са пристъпвали, било смяната на ковчега, в който се съхранявали мощите, с нов. Такава подмяна например е подчертана в Проложното житие на св. Михаил от Потука при внасянето му в патриаршеската църква „Св. Възнесение“⁶. Владислав Граматик дори уточнява, че при пренасянето на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир богата жена от София купува за светеца „ковчег от негниещо дърво на цена сто пенези.“⁷ Самите ковчези, от друга страна, били разкошно украсявани със скъпи текстилни материали. В Похвално слово за Филотея, Йоасаф Бдински пояснява, че нейният ковчег отвътре е имал златни ресни⁸.

Мощите са обвинявани с нови покривки, както известява Владислав Граматик в случая с получаването на ковчега на св. Иван Рилски от изпратените в Търново монаси. И докато тук се споменава само за използването на „най-чисти покривки“⁹, то на мощите на жената светица Петка е обърнато много по-голямо внимание. Откриваме го в Цамблаковия разказ за пренасянето им от Търново във Видин и Сърбия. Оказва се, че при престоя си в българската столица тялото е било облечено в „многоценни одежди“¹⁰. И това като че ли е съвсем естествено, ако се има предвид, че

² За тези и другите свети мощи има вече доста научна литература. Вж. напр. Стара българска литература. Ораторска проза. т. II, С., 1982; Стара българска литература. Житиеписни творби. т. IV, С., 1986 и цит. там лит.

³ Стара българска литература. т. IV, с. 174.

⁴ Пак там, с. 200.

⁵ Стара българска литература. т. II, с. 170.

⁶ Стара българска литература. т. IV, с. 220.

⁷ Пак там, с. 389.

⁸ Стара българска литература. т. II, с. 189.

⁹ Стара българска литература. т. IV, с. 387.

¹⁰ Пак там, с. 380.

св. Петка е била положена в дворцовата църква, факт, известен от второто й Проложно житие¹¹. Тук, по думите на Патриарх Евтимий, „събор от царици те обкръжава и стои с благоговение пред твоя ковчег, защото и ти си царица, макар и неземна — избраната невеста на небесния цар!“¹² Тези моменти от посветената на св. Петка агиографска литература ни дават основание да допуснем, че нейното облекло трябва да е наподобявало това на жените от царската фамилия. Ако продължим в тази посока, можем да достигнем до известното изображение на семейството на цар Иван Александър от Лондонското евангелие¹³. След падането на Търново под властта на османците грижите за мощите на св. Петка са поети от видинския царски двор. След като и Видин попада под турска власт, а Иван Страцимир е отведен в Бурса, представители от сръбския владетелски род ги отнасят в своята земя. И отново тялото на светицата, както в търновската дворцова църква, е подредено със „златни одежди“¹⁴.

Самите ковчези с мощите, когато са били затворени — на път или не са излагани на пряк показ, са били покривани със скъпи тъкани. Сравнително подробно е описанието на Йоасаф Бдински за подготовката на св. Филотея за отнасянето ѝ от Търново във Видин, столицата на Страцимировото царство: „Когато вдигахме благоговейно светото и преподобно тяло и впрягахме колесницата, ние пак богато украсихме ковчеза на священото съкровище, като го обвихме сияйно с багреници и платове.“¹⁵ Така е постъпено според Владислав Граматик и при пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. След пристигането на монашеската процесия със светеца в София той е поставен в нов ковчег, а „ктитор Георги ... даде шест златици, та купи скъп покров, за да покрие ковчеза на светеца.“¹⁶ Тук е мястото да обърнем внимание на факта, че докато е имало християнски държави на Балканите, обикновено техните владетелски фамилии са обгрижвали мощите материално. Тези на Михаил Воин са натъкмени „великолепно“ от цар Калоян¹⁷; в Пространното житие на св. Петка Патриарх Евтимий под-

¹¹ Чокоев, И. Къде са съхранявани мощите на св. Петка в столичния Търнов? — В: Проф. д.и.н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура. В. Търново, 2005, 380—390.

¹² Киселков, В. Житие на св. Параскева. — Българска историческа библиотека. т. 1, С. 1930, с. 216.

¹³ История на България. т. 3. С., 1982, с. 256, 320.

¹⁴ Стара българска литература. т. IV, с. 381.

¹⁵ Стара българска литература. т. II, с. 198.

¹⁶ Стара българска литература. т. IV, с. 389.

¹⁷ Стара българска литература. т. II, с. 170.

чертава — „царете досточестно те украсиха“¹⁸; когато Константин, синът на Иван Страцимир, заедно с видинския митрополит Йоасаф взимат мощите на св. Филотея от Търново, обвинят ковчега ѝ „сияйно с багреници и платове“¹⁹; сръбската княгиня Милица и нейните „благочестиви потомци — деспот Стефан и Вълко“, отнасят св. Петка от Видин в техните земи, но преди това „подредили [тялото] с многоценни благовония и златни одежди“²⁰. След налагането на османската власт по българските земи дарителската роля по поддържането на мощите се поема от богатите прослойки на обществото. Владислав Граматик, вече казахме, подчертава ктиторската дейност на заможното семейство от София, закупило нов ковчег и скъп покров за нетленните останки на св. Иван Рилски, като съобщава тяхната висока цена — 100 пенеци и съответно 6 златици²¹.

Накрая трябва да се кажат няколко думи за съдбата на скъпите текстилни материали от украсата на мощите след унищожаването на българската власт. Повечето от мощите, съхранявани в Търново, са разнесени в различни посоки, за съжаление някои дадени на християнски васали на османския султан като възнаграждение за съсипването на българската столица²². Йоасаф Бдински, посетил Търново наскоро след влизането на завоевателите, оставя покъртително свидетелство: „А свещеници, уви! и люде и множество гълпи страдаха на открито; те нямаха нито молитвени домове, нито пък се ползуваха ... от законни правдини“²³. Години по-късно преживяното от очевидците кратко, но много ясно, е обобщено от Владислав Граматик: „и всичко свето и ценно, що се е намирало у него (в Търново — *бел. И. Ч.*), било неочаквано разграбено и отнесено другаде“²⁴. Григорий Цамблак дава пряк отговор на поставения въпрос за участието на скъпите текстили, с които били обгрижвани мощите. Той се съдържа в описанието на обичая най-ценното от плякосаното да

¹⁸ Стара българска литература. т. IV, с. 200.

¹⁹ Стара българска литература. т. II, с. 198.

²⁰ Стара българска литература. т. IV, с. 381.

²¹ Пак там, с. 389.

²² Като се имат предвид известията на византийската кратка хроника № 72 А, според която султан Баязид I подарил на Константин Драгаш мощите на св. Иларион Мъгленски след превземането на Търново, би могло да се предполага, че това е в знак на признателност за участието му в османския поход срещу Търново. Schreiner, P. Kleinchroniken, I, № 72 a, 11, S. 562; Матанов, Хр. Княжеството на Драгашите. Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха. С., 1997, с. 141.

²³ Стара българска литература. т. II, с. 197.

²⁴ Стара българска литература. т. IV, с. 386.

се представя на предводителя на завоевателите, който и в случая с Търново стриктно е изпълнен: „Когато всички ценности на града бяха донесени пред царевото лице, донесено беше и всечестното тяло на преподобната (св. Петка — бел. И. Ч.), лишено от многоценните одежди, облечено в някакви бедни и лоши дрехи“²⁵. Логично е да се допусне, че когато Константин, синът на Иван Страцимир, взема мощите ѝ, те подобно на тези на св. Филотея, също пренесени от Търново във Видин, са били украсени със скъпи платове. Но след попадането на Страцимировото царство в османски ръце и тези тъкани явно отново са ограбени, тъй като сърбите, преди да отнесат св. Петка в земите си, подреждат тялото със златни одежди. А и Григорий Цамблак конкретно посочва, че след като султан Баязид пленява цар Иван Страцимир „... богатствата му, които са безчетни, и тях взема, та ги изпраща в своите [предели]“²⁶.

Историческите превратности, споходили българските земи през злощастния за тях XIV в., разпиляват трупаните тук богатства. Това е съдбата и на събираната в Търново през годините божия благодат — мощи на християнски светци. Едни от тях са отнесени, други потъват в забвение. Ограбени са и „многоценните одежди“²⁷, с които са украсявани нетленните останки. Днес за тях свидетелстват единствено словата на българските църковни писатели от XIII—XV век.

²⁵ Пак там, с. 380.

²⁶ Пак там, с. 381.

²⁷ Пак там, с. 380.